

Віктор Горобець

СВІТАНОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Люди, соціум, влада,
порядки, традиції

Віктор Горобець

СВІТАНОК
УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ

Люди, соціум, влада,
порядки, традиції

Віктор Горобець — доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки України, завідувач відділу соціальної історії Інституту історії України Національної академії наук України, відповідальний редактор альманаху «Соціум». Викладає у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» та Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Коло наукових інтересів професора охоплює проблеми політичної і соціальної історії середньовічної та ранньомодерної України, історії дипломатії і міжнародних відносин. Автор понад 500 наукових праць, серед них понад 20 індивідуальних і колективних монографій.

Ця книжка про один з найяскравіших і водночас найбільш драматичних періодів вітчизняної історії — добу визвольних змагань козацтва середини XVII століття, після яких постала Українська козацька держава, а потім — сто років відчайдушної, жертвовної боротьби за зміцнення й розбудову власної країни.

Історія козацької доби не вкладається у штучно спрощену модель, а постає в усіх кольорах і відтінках. Це чесна розповідь про величні й героїчні справи, доблесть і жертвність, доленосні державні рішення і мудрість, що випередила час, а також про ганебні прояви егоїзму, легкодухості й слабкості, недалекоглядності, зрадливості, підлості й жадібності. Розповідь про те, як вершилась історія України в її золоту добу, коли поняття «воля», «право», «гідність», «незалежність» були сенсом життя. І в цьому дзеркалі минувшини відбивається жива душа народу, творця своєї історії.

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-2548-0

9 786171 225480

Віктор Горобець

СВІТАНОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

—

Люди, соціум, влада,
порядки, традиції

УДК 94(477)
ББК 63.3(4Ук)
Г70

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту історії України НАН України

Рецензенти:

Валерій Смолій, доктор історичних наук, академік НАН України;
Олександр Гуржій, доктор історичних наук, професор»

Громадський просвітницький проект «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт»

ЛІКБЕЗ
історичний фронт

Дизайнер обкладинки *Олександр Слободянюк*

Науково-популярне видання

ГОРОБЕЦЬ Віктор

**Світанок української держави.
Люди, соціум, влада, порядки, традиції**

Керівник проекту *С. І. Мозгова*
Координатор проекту *К. В. Новак*
Відповідальний за випуск *І. Р. Залатарьов*
Редактор *К. В. Новак*
Художній редактор *Т. О. Волошина*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Н. О. Мищенко*

Підписано до друку 05.04.2017.
Формат 84x108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Minion Pro». Ум. друк. арк. 23,52.
Наклад 4000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано з готових діапозитивів
у ПАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4
впроваджена система управління якістю
згідно з міжнародним стандартом
DIN EN ISO 9001:2000

-
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2017
 - © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2017

ISBN 978-617-12-2548-0

«ДОСИТЬ ТЕПЕР МАЮ ВИГОДИ, ДОСТАТКУ Й ПОЖИТКУ В ЗЕМЛІ Й КНЯЗІВСТВІ МОЄМУ». КОЗАЦЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1648—1649 РОКІВ І НАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ. ПРОЛОГ

Коли на початку 1648-го колишній військовий писар реєстрового козацького війська, а наразі покритвджений всевладдям магнатів-«королев'ят» чигиринський сотник Богдан Хмельницький прибув на Запорозьку Січ і почав агітувати козаків до виступу за повернення «старожитніх» козацьких прав і вольностей, відібраних шляхтою Речі Посполитої при погамуванні повстання 1637—1638 років, лише наймовірніше прозорливий і далекоглядний провидця зміг би передбачити, якими масштабними і доленосними — не лише для України, а й усієї Речі Посполитої та навіть Центрально-Східної Європи — будуть наслідки, здавалось би, чергового вибуху соціального невдоволення поневоленого народу. Адже козацьких повстань упродовж останніх десятиліть XVI — першої половини XVII ст. в Речі Посполитій було чимало. Відтак і масштаби обопільного насильства у ході цих відчайдушних герців за волю і право жити у власному «панстві» за своїми законами і своїми правилами не важко було спрогнозувати. Як, власне, і передбачити ймовірну кількість жертв цього двобою. А заодно й можливий сценарій розвитку цієї вже звичної трагічної «п'єси», де щедре пролиття ворожої крові, глибокі взаємні образи й жадоба помсти в заключному акті неминуче

Богдан Хмельницький,
гетьман Його Королівської Милості
Війська Запорозького.
Гравюра В. Гондіуса

поступаються місцем хоч якомусь компромісу. Компромісу, який, утім, лише на деякий час вгамує несамоовиту лють супротивників, але нічого не змінить засадниче. Отже, після нетривалого умовного миру «Дикі Поля» (скористаємось цим штампом польської історіографії) неминуче запалають смертоносним полум'ям нової війни.

Проте цього разу все було інакше. І масштаби козацького виступу, і рівень обопільної ненависті, і кількість жертв і, що більш важливо, наслідки війни перевершать усі —

навіть найсміливіші й найтрагічніші — прогнози, бажання й острахи його активних учасників і людей, мимоволі втягнених у вир цих доленосних подій.

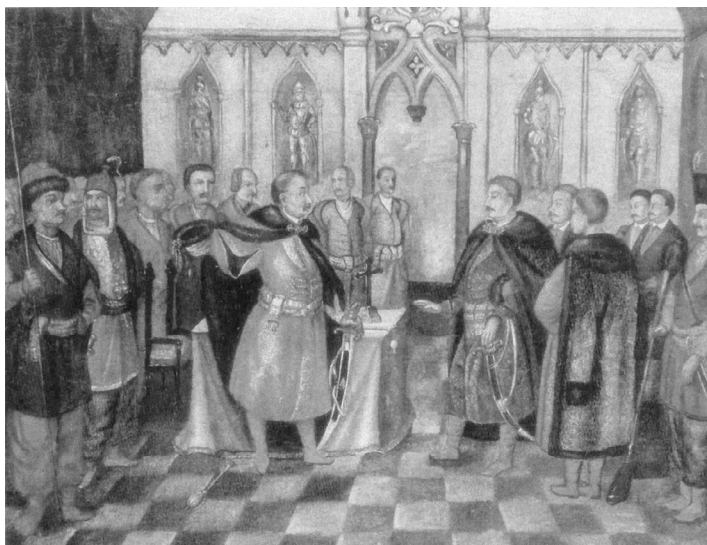
Після прибуття на Запорожжя та закликів долучатись до виступу на бік колишнього військового писаря перейшли не лише запорозькі козаки, а й переважна кількість козаків-реєстровців. Не характерна для попередніх козацьких повстань наступальна стратегія обраного на гетьманство Хмельницького дозволила в травні 1648 р. здобути блискучі перемоги в битвах на Жовтих Водах і біля Корсуня. За результатами Корсунської битви 16 травня 1648 р. коронна армія Речі Посполитої припинила своє існування. У полон потрапили відразу два коронні гетьмани — вели-

кий коронний Миколай Потоцький та польний Мартин Калиновський. Під знаком таких новин відбувається масове показачення простолюду. Козаки-неофіти громлять шляхетські маєтності, виганяють їхніх власників, адміністраторів і орендарів. Неймовірна паніка охопила шляхту Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств, де «що хлоп, то козак». Тривожні повідомлення зі «східних кресів» змушують шляхту масово покидати й міста південно-східної Волині, а звідти панічні настрої перекидаються на Подільське і Руське воєводства. Ще більше сум'яття посіяла ганебна поразка коронних військ і шляхетського ополчення в битві під Пилявцями у вересні 1648 р., що стала найбільшою ганьбою Речі Посполитої за всю її попередню воєнну історію. За результатами битви до рук повсталих перейшло близько 100 гармат, великі припаси пороху та зброї, багаті трофеї (їх загальна вартість оцінювалася на суму близько 10 млн. золотих). Колись потужна, королівська армія перестала існувати.

Тим часом після цієї блискучої перемоги Військо Запорозьке вирушило в похід на західноукраїнські землі. У листі до свого брата в Сосницю Хмельницький повідомляв, що веде полки не куди-інде, а на Варшаву. Утім, скоріш за все, йшлося про те, аби, стоячи на східних кордонах власне коронних земель Речі Посполитої, продиктувати її правлячій еліті свою політичну волю при обранні наступника померлого в травні 1648 р. Владислава IV, а по тому добитися, аби майбутній правитель став також і «королем руським», тобто відстоював інтереси не лише Польщі та Литви, а й інтереси України-Русі. І дійсно, взявши в облогу Львів і висунувши передові полки аж до Замостя, гетьман вплинув на те, щоб на престол зійшов не висуванець очолюваної князями Вишневецьким і Заславським «партії війни», вихований єзуїтами Кароль Фердинанд, а його більш поміркований брат Ян Казимир, за спиною якого стояв

коронний канцлер Єжи Оссолінський. Останній перед тим зарекомендував себе прибічником політики компромісів у розв'язанні конфлікту з українським козацтвом.

Виряджаючи посольство на елекційний сейм до Варшави, Хмельницький, за спиною якого стояла могутня армія, спроможна продовжити свій триумфальний марш на столицю королівства, з усім тим озвучив доволі скромні політичні вимоги: гарантії відновлення козацьких прав і привілеїв, ліквідованих «Ординацією» 1638 р.; виділення козацтву території, що мала перебувати під його безпосереднім управлінням, поза контролем старостинської адміністрації, та за умови повного виведення звідти кварцяних військ; надання козацтву дозволу на організацію морських виправ; зрівняння козаків у правах зі шляхтою щодо повного самоврядування та невіддільності влади коронних геть-

Переговори гетьмана Богдана Хмельницького з послом Яна Казимира Якубом Смяровським під Замостям 1648 р.
Невідомий художник

манів, а лише короля. Ознайомившись з ними, Ян Казимир вислав до Хмельницького свого секретаря Якуба Смяровського з повідомленням про готовність прийняти всі висунуті козаками вимоги. Гетьман же, вдовольнившись цими обіцянками, згорнув облогу Замостя та повів козацьке військо на Подніпров'я.

Для того аби поставити крапку в кривавому конфлікті, король — як і було домовлено з Хмельницьким — затвердив склад комісії, яка мала негайно вирушити в Україну та виробити умови замирення. Згідно з побажанням козацького керівництва, комісію очолив лідер православного табору в середовищі коронної еліти, брацлавський воєвода Адам Кисіль, який перед тим уже неодноразово демонстрував прагнення погамувати насильство політичними способами. Зважаючи на миролюбність заяв козацького гетьмана, що прозвучали на переговорах під Замостям, здавалося, що для Киселя і його товаришів виконати поставлене новообраним королем і підтримане сеймом завдання стосовно приведення козаків до послуху буде не так уже й важко. Проте за час, поки посольство вибиралось у дорогу, час історичний не те що прискорився, а здійснив неймовірний стрибок уперед. Епіцентром цих історичних перемін стала давня князівська столиця Русі — Київ, куди в неділю 27 грудня 1648 р. Хмельницький на чолі козацьких старшин і вибраних козаків вступав, символічно завершуючи рік славетних перемог. Столиця зустріла звитяжного гетьмана передзвонном величних київських храмів, гарматними пострілами на замку, урочистими декламаціями написаних на його честь київськими спудеями віршів, у яких Богдан величався не інакше як «Мойсей Руський», «спаситель, освободитель і визволитель народу з лядської неволі». По тому гетьман відбув не менш емоційно насичені зустрічі з патріархом Єрусалимським Паїсієм, митрополитом Київським Сильвестром, іншими вищими ієрархами українського

православ'я. Владика ж Паїсій величав Богдана не як-небудь, а «князем Руським». Як про факт доконаний говорив про розбудову ним православного князівства, порівнював гетьмана з рівноапостольним імператором Костянтином Великим.

Київські зустрічі гетьмана в поєднанні з процесами державотворення, що вже з літа 1648 р. стихійно протікали на звільнених від присутності коронної влади українських землях — коли функції воєвод перебирали до своїх рук козацькі полковники, замість старост і підстарост на місцях починали урядувати козацькі сотники й отамани, замість коронних суддів правосуддя вершили козацькі старшини та виборні козаки й міщани, а гетьман разом з генеральними старшинами і полковниками фактично перебрали до своїх рук верховну владу в Україні, включно з прерогативами у сфері фінансів, військової мобілізації, закордонних зносин, — усе це призвело до тектонічних зрушень у політичній свідомості козацької еліти. За результатами такого успішного першого року визвольних змагань представники нової української еліти уперше в історії раннього Нового часу доходять до усвідомлення необхідності розбудови власної держави, яка б утілила і прагнення народу до самоврядування на своїй землі, і уявлення про справедливий державний устрій і господарський уклад.

Тож коли 23 лютого 1649 р. Хмельницький урешті-решт зустрівся з Киселем за столом переговорів, то замість того, аби виторговувати в короля повернення козакам раніше здобутих прав і привілеїв, твердо заявив про свої наміри «вибити з неволі лядської весь народ руський». На закиди воєводи щодо козацького свавілля гетьман різко відповів: «Шкода говорити много... Виб'ю з лядської неволі весь народ руський; а що перед тим за шкоду мою і кривду воював, то тепер воюватиму за нашу православну віру. За кордон війною не піду, шаблі на турків і татар не піднесу; досить тепер маю на Україні, й Поділлі, і Волині; досить

Підпис Богдана Хмельницького

тепер маю вигоди, достатку й пожитку в землі й князівстві
моєму по Львів, Холм і Галич. А ставши над Віслою, скажу
дальшим ляхам: «Сидіть і мовчіть, ляхи». Не стане мені
більше нога жодного князя й шляхотки в Україні»¹.

Однак утілити цю далекосяжну політичну декларацію
на практиці було вельми не просто. На перешкоді стояли
і цілком зрозуміле прагнення королівської влади віднови-
ти дореволюційний статус-кво в Україні, і жадання корон-
ної шляхти будь-що не допустити втрати своїх маєтностей
на українських землях, і політична незрілість еліти, що
сформувалась із різних соціальних прошарків, була вихо-
вана в різній політичній культурі й мала різні уявлення про
моделі організації державної влади. Дуже складним вигля-
дало також завдання легітимізації нового державного ор-
ганізму в очах тогочасного світу, пошук свого місця в струк-
турі європейської міждержавної взаємодії. А ще потрібно
було якось пройти між Сцїллою і Харибдою круговерті
соціальних інтересів і конфліктів, з одного боку, підтриму-
ючи бажання лицарського люду проливати кров на благо
вітчизни щедрими соціальними авансами, привілеями і по-
жалуваннями (як це було загалом прийнято в тогочасній
європейській культурі), а з іншого, не відштовхуючи від себе
цими соціальними реверансами соціальні низи, бо, як заяв-
ляв гетьман Хмельницький на вже згаданих перемовинах
з Киселем, «від черні не відступлю, бо то є права рука наша».

Готуючись до війни за право розбудувати свою козацьку Україну, Хмельницький розгорнув масштабну дипломатичну діяльність, маючи на меті створити широку антипольську коаліцію держав. Гетьман відряджає посольства до Москви, Стамбула, Бахчисарая, схиляючи тамтешніх володарів до війни з Річчю Посполитою. Намагається зав'язати союзнницькі стосунки з правителями Венеції, Молдавії, Трансильванії, Волощини, Швеції, Бранденбургу.

У часи ж, коли не вдається переломити хід війни на свою користь, намагається шукати компромісів і у стосунках з Річчю Посполитою. Більш вдало це вийшло влітку 1649 р. під час укладання з королем Зборівської мирної угоди, яка дозволила гетьманському уряду консервувати полково-сотенний мобілізаційно-адміністративний устрій, що почав стихійно встановлюватися відразу ж по звільненні українських земель від коронних органів влади. Узаконити козацький присуд. Функції центральної влади в Україні закріпити за гетьманським урядом, до складу якого, крім самого гетьмана, входять генеральні старшини — обозний, писар, суддя, осавули, бунчужний і хорунжий. Навіть зборівські домовленості про часткову реставрацію дореволюційних засад соціальних відносин і відновлення шляхетської моделі господарювання гетьману вдається обійти, зберігши недоторканими важливі соціальні завоювання Козацької революції.

У наступні роки й десятиліття на долю Української держави випало чимало випробувань, криз і навіть катастроф. Крихкий мир із Річчю Посполитою раз у раз руйнували нові спалахи насильства. Більш чи менш вдалі спроби політичного порозуміння сторін у кінцевому результаті не витримували руйнівного впливу станового егоїзму еліт, обопільних образ, жадоби сатисфакції і помсти. Шукаючи шляхи виходу з кризових ситуацій, українські гетьмани то укладали, то розривали угоди про союзи, протекції,

дружбу і взаємодопомогу чи не з усіма володарями сусідніх з Україною держав. Іноді такі кроки були успішними, іноді — не дуже, а часом і взагалі шкідливими. Отже, політико-правовий статус Української держави то понижувався, то підвищувався, а то й знову занепадав. Проте чи не визначальним у цій історії було все ж те, що отримана у ході революції інерція розвитку державотворчих процесів виявилась настільки потужною і, що головне, внутрішньо властивою уявленням українців про справедливий суспільний лад, що, попри всі внутрішні незгоди і руйнівний зовнішній тиск, зуміла зберегти свій потенціал більш ніж на століття.

Що ж являла собою народжена у кривавій борні середини XVII ст. Українська держава раннього Нового часу? Якою була модель взаємодії її головних владних ланок і соціуму, людей «старших» і «менших»? Як козаки й посполиті обирали владу і як вони з нею комунікували? Хто міг претендувати на старшинство у Війську Запорозькому, та який зиск мав з того старшинства урядовець? Як влада реалізувала свої можливості дисциплінування соціуму? Як звичайно виникали конфлікти поміж членами соціуму, та люди і влада залагоджували їх? Які небезпеки загрожували державі? Як — успішно чи не дуже — вона їх долала? Отже, яким є місце ранньомодерної держави в загальній канві української історії? Усі ці та суголосні їм питання і стануть предметом детального розгляду на сторінках книги.

ГЛАВА 1

«А ПАН ПОЛКОВНИК У НАС ТЕПЕР ЗА ВОЄВОДУ,
А ПАН СОТНИК ЗА СТАРОСТУ, А ОТАМАН ГОРОДОВИЙ
ЗА СУДДЮ». ЩО ЯВЛЯЛА СОБОЮ УКРАЇНСЬКА
ДЕРЖАВА РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ?

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ
СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
В СЕРЕДИНІ — ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Народжена в ході революційних змін, Українська держава потребувала свого політико-правового визнання — пердовсім правлячою елітою Речі Посполитої, але також й оточуючим світом. Перший крок на цьому шляху було зроблено влітку 1649 р., коли король Ян II Казимир, намагаючись уникнути розгрому коронної армії під Зборовом, підписав угоду, якою визнав за козацькою Україною право на адміністративну автономію в межах Речі Посполитої. Вальний сейм Речі Посполитої хоч дещо й обкрояв дані королем обіцянки, але загалом узаконив такий стан справ. Утім, уже на кінець 1650 р. з посиленням у владному істеблiшменті Польсько-Литовської держави позицій політичних «яструбів» над українською автономією нависла загроза ліквідації. Істотне загострення взаємин Війська Запорозького з Річчю Посполитою влітку 1651 р. вилилось у найбільш масштабну за всі роки визвольних змагань битву під Берестечком. Цю битву Україна програла, зазнавши неймовірно важких втрат.

Але вже менш ніж за рік Богдан Хмельницький реваншував у битві під Батогом, безжально винищивши цвіт коронного війська. Після Берестечка і Батога простору для політичного маневрування й пошуку можливостей включення Української козацької держави в тіло Речі Посполитої практично не залишилось, принаймні за того розкладу внутрішніх сил, як в Україні, так і в Польщі, і за того розвитку міжнародних процесів, що склалися в середині століття.

Для того аби вийти з глухого кута й спробувати ствердити Українську державу на міжнародному рівні, її керівництву конче було необхідно знайти союзників поза межами Польщі та Литви й наполегливо руйнувати традиційну систему міжнародних відносин, у яку ніяк не вписувалась нова держава. Реалізуючи це важливе завдання, гетьманський уряд Хмельницького вже від початків революції активно розвиває відносини зі своїм найближчим сусідом — Кримським ханством, трохи згодом вступає в переговорний процес із Молдавським і Волоським князівствами, Трансільванією, Швецією і навіть географічно далекою Венеціанською республікою. Утім, найбільш реальними кандидатами на роль протектора України на той час були Оттоманська Порта і Російське царство. Саме вони володіли найбільшими військовими потугами в регіоні, а крім того мали власні плани щодо ослаблення Речі Посполитої. Для Стамбула це було важливо в контексті подальшого розширення Османської імперії в Європі, вплив якої і так сягав майже половини континенту, а для Москви йшлося про реванш за поразку, яку вона зазнала від поляків і литвинів у так званій Смоленській війні 1630-х років.

Шукаючи шляхи виходу з кризової ситуації, в яку дедалі більше скочувалися козацька Україна, гетьман Хмельницький ще на початку березня 1653 р. вислав до Стамбула представницьке посольство й доручив добиватися від султана Мегмеда IV взяття Війська Запорозького під свою

Султан Мегмед IV. Гравюра XVII ст.

протекцію. У відповідь до Чигирини відбуло велике посольство на чолі з Мегмед-агою, котрий привіз Хмельницькому грамоту великого візира Мустафи з повідомленням, що султан, милостиво зваживши на клопотання гетьмана, погоджується виявити Військові Запорозькому свою високу ласку і взяти його «в підданство і покровительство». Крім грамоти Мегмед-ага привіз гетьманові також атрибути влади залежного від Порти васала — булаву, бунчук, кафтан і знамено. При цьому Стамбул запропонував Хмельницькому протекторат на умовах, що були значно кращі, ніж ті, які визначали статус Кримського ханату. Так, гетьманський уряд мав би передати Порті під управління і розміщення свого гарнізону місто Кам'янець-Подільський, яке мало б стати не лише місцем розташування османської адміністрації, а й уособлювати зверхність султана над Україною. Як плату за покровительство й опіку, Гетьманат повинен був щорічно сплачувати султану данину в розмірі

десяти тисяч золотих і десяти тисяч волів та овець. Мілітарна складова османської протекції мала втілитися в участі козацького війська у війнах, що вела Порта.

Але перш ніж ухвалювати доленосне рішення, варто було все добре зважити. Адже з тексту грамоти і з розмов з послом було зрозуміло, що Порта планувала захищати нового васала від неприятелів винятково силами своїх причорноморських васалів — Кримського ханства та інших орд, що кочували землями Північного Причорномор'я. За таких умов Хмельницький просив посла зачекати з укладанням угоди, посилаючись на несприятливий для переговорів час. А сам тим часом намагався розіграти турецьку карту в політичній грі з Москвою. І, як показав розвиток українсько-російських взаємин у наступні місяці, це йому блискуче вдалося. Так, ще 22 квітня 1653 р. на аудієнції у царя українські послы Кіндрат Бурляй і Силуян Мужилівський вкотре безуспішно ставлять питання про прийняття Війська Запорозького під протекцію царя та надання військової допомоги в боротьбі з Польщею. Коли ж 20 червня до Москви надходить інформація про наміри Порти взяти Україну під свій протекторат, то вже за два дні потому, 22 червня, Олексій Михайлович звертається до Хмельницького з грамотою, вперше пропонуючи перейти «под нашу царского величества високою руку, яко да не будете врагом креста Христова в притчю и в поношеніе»². А 28 червня за дорученням царя думний дяк оголошує стрілецькому війську попередження про можливість близьких воєнних дій.

На 1 жовтня 1653 р. цар закликав до Москви представників усіх соціальних верств, що мали право давати поради щодо ведення державних справ, на Земський собор, аби спільно ухвалити рішення про прийняття України під «високу монаршу руку» та, відповідно, про підготовку до війни з Річчю Посполитою за Україну. Заслухавши представлених царським урядом доповідь стосовно образи поляками

царської честі та знущань над православною вірою, учасники собору підтримали намір влади прийняти Україну під царську протекцію, зробивши при цьому доволі цікаве уточнення: «Чтоб их не отпустить в подданство турецкому салтану или крымскому хану»³, тобто головний мотив усе ж крився в небажанні допустити поширення на Україну турецького впливу.

Підвалини українсько-російських відносин і, відповідно, статусу Гетьманату під протекцією російського царя було закладено на переговорах, що відбулися в Переяславі 9—10 січня 1654 р. На них, варто визнати, гетьман і старшина порушили чимало таких питань, які являли собою рудименти політики козацького автономізму, не відповідали потребам часу, а тому були не лише зайвими з огляду на

Присяга цареві

загальнодержавну репрезентацію керівництва Війська Запорозького, але й створювали досить небезпечні прецеденти для майбутніх відносин з царем. Зокрема, 9 січня Хмельницький заявив послам: «Чтоб великий государ указал с городов и мест, котрые поборы наперед сего собирали на короля и на римские кляшторы и на панов, собирать на себя государя»⁴. Не заперечив гетьман і проти намірів царського уряду надіслати воевод, крім Києва, до інших «знатних» міст України, де царські представники могли б «судити і радити».

Згодом, уже під час формулювання проекту міждержавної угоди, Хмельницький відмовиться від цих пропозицій. До заключних документів переговорного процесу вони так і не увійшли. Але, що прикро, залишились у матеріалах переговорів, і згодом російська сторона, намагаючись змусити українських державних мужів піти на поступки в тій чи іншій сфері державного життя, посилатиметься на ці сумнівні аргументи. Чи не востаннє до матеріалів переговорів 1654 р. російська влада апелюватиме навесні 1722 року (тобто майже через сімдесят років!), коли Петро I, шукаючи правових підстав для обґрунтування запровадження в Україні власної державної інституції — Малоросійської колегії — представить справу так, начебто вона створена замість тих самих воевод, проти присутності яких в Україні гетьман Хмельницький не заперечив у січні 1654 р.

Переговори з посольством Олексія Михайловича, що відбувалися 9—10 січня 1654 р. в Переяславі, носили попередній характер, на них лише «намацувалися» ті важливі питання, що мали скласти основу договірних взаємин Гетьманату з правлячою в Російській державі династією Романових. У тому, що взаємини Гетьманату з Олексієм Михайловичем мають базуватися саме на двосторонній договірній основі, українська сторона не сумнівалася навіть у критичні для козацької України дні й місяці другої половини 1651 р., що настали після важкої поразки українського

ЗМІСТ

«Досить тепер маю вигоди, достатку й пожитку в землі й князівстві моєму». Козацька революція 1648—1649 років і народження Української держави. Пролог.....	5
ГЛАВА 1. «А пан полковник у нас тепер за воеводу, а пан сотник за старосту, а отаман городовий за суддю». Що являла собою Українська держава раннього Нового часу?	14
ГЛАВА 2. Полково-сотенний устрій Української козацької держави. Особливості політико-адміністративного облаштування Гетьманату.....	50
ГЛАВА 3. Соціальна мозаїка: люд лицарський і посполитий, старше й молодше товариство.....	77
ГЛАВА 4. «Без совіту полковників й іншого товарицтва нічого учинити не мочно». Генеральна рада як вияв військової демократії	143
ГЛАВА 5. «Вручили йому в нагляд правління і всі військові і громадянські справи». Гетьманська влада.....	184
ГЛАВА 6. «От нас суполною владзу маєт тим полком справовати, непослушних карати і вольностей товариства нашого постерегти». Пани-товариші полковники	230
ГЛАВА 7. «Пан сотник за старосту». Сотенне управління.....	271
ГЛАВА 8. Вибори та виборність в Українській ранньомодерній державі	294
ГЛАВА 9. «З милосердя, побожне, без крику і тяжкості людское, чинячи ласку». Суд і судочинство.....	359
ПРИМІТКИ	434